

*Сидоренко В. К.
Національний університет біоресурсів
і природокористування України*

ЯК ПОДОЛАТИ НЕВІДПОВІДНІСТЬ МІЖ ТРАДИЦІЙНИМИ ПІДХОДАМИ ДО ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ ШКОЛЯРІВ І ПОТРЕБАМИ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Стаття висвітлює роль та місце трудового навчання в Україні. Проведений історичний аналіз тенденцій, що характеризують сучасне суспільство з точки зору вимог до трудових ресурсів і їх структури. У статті піднімаються питання термінології, змісту та організації уроків трудового навчання в загальноосвітньому навчальному закладі.

Ключові слова: *суспільство, виробництво, діяльність, метод проектів, трудове навчання.*

Трудова діяльність людини поряд із суспільними відносинами, духовною культурою і матеріальним виробництвом, відіграє важливу роль у розвитку цивілізованого суспільства. Цим зумовлена об'єктивна необхідність в переорієнтації ставлення суспільства до досить важливого компонента загальної середньої освіти – трудового навчання школярів та його суттєвого удосконалення. Необхідність переорієнтації й оновлення звичної системи трудового навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів викликана, насамперед, процесами перебудови суспільного виробництва, що супроводжується певними змінами на ринку праці.

Суттєві зміни, що відбуваються в розвитку суспільства на початку третього тисячоліття, цілком закономірно впливають на мету та завдання трудового навчання школярів. Консерватизм освіти в цілому найбільше характерний саме для цієї ланки загальної середньої освіти. Незважаючи на будь-які намагання, вкрай складно подолати сформовані упродовж тривалого часу звички, стереотипи, традиції (*табуреткова психологія* – коли вчителі старших поколінь твердо стоять на позиції, що кожен випускник школи має вміти виготовити табуретку). І під їх впливом не помічаємо (чи не хочемо помічати) ті зміни, що відбуваються навколо нас – у природі, суспільстві, на виробництві (головним чином у його науково-технічному озброєнні). Чомусь ми не намагаємось дати виважену оцінку та з'ясувати все те, що передувало насправді тому, що було раніше, які чинники впливали на розвиток трудового навчання упродовж досить тривалого часу. Важливо дати відповідь на питання про те, чи насправді звичний для багатьох зміст трудового навчання носив загальноосвітній характер.

Всі події, що пов'язані в Україні з трудовим навчанням як компонентом загальної середньої освіти, гострі дискусії щодо подальшої його долі дають підстави однозначно стверджувати, що в нових умовах соціально-економічного розвитку України існуюча система трудової підготовки учнівської молоді вичерпала свої можливості. Відбувається стрімка зміна ціннісних орієнтирів у суспільстві, перебудова системи суспільного виробництва, що відображається відповідними змінами на ринку праці. Тому стає цілком очевидною невідповідність між традиційним змістом трудового навчання і потребами суспільного розвитку. Разом з тим звичні для багатьох поколінь уявлення про зміст уроків трудового навчання стають причиною відвертого принизливого ставлення до ролі і місця

трудової підготовки в системі загальної середньої освіти. Причинами, що викликали незадоволеність у суспільстві існуючою системою трудового навчання, слід вважати:

– недостатню сформованість особистості учня до трудової діяльності у нових соціально-економічних умовах;

– відрив змісту трудової підготовки від потреб сучасного суспільства та ринку праці, недооцінку сучасних досягнень в галузі техніки і технологій;

– надмірну спрямованість трудового навчання на виробниче середовище і применшення інших життєво необхідних сфер діяльності – господарчої, надання послуг соціального обслуговування тощо;

– низьку інтелектуальну насиченість змісту предмету, що призвело до уповільнення саморозвитку учнів, а трудове навчання – до розряду другорядних у навчальному плані школи;

– розрив, який посилюється від класу до класу, між системами загальноосвітньої і трудової підготовки і знецінення її в очах учнів та їх батьків;

– відчуження учнів від процесу реалізації виготовленої ними продукції, що призвело до деформації розуміння цивілізованих соціально-економічних відносин і зсуву в структурі мотивації діяльності школярів;

– недостатнє використання різноманітних форм організації трудового навчання.

І ніякі намагання вчених не спроможні довести протилежне, що трудове навчання – повноцінний загальноосвітній навчальний предмет, який можна поставити з усіма іншими в один ряд. До речі, слід зазначити, що два етапи стандартизації змісту загальноосвітньої школи практично не внесли суттєвих змін у зміст трудового навчання – він залишився традиційним. Головні зусилля розробників стандартів спрямовувались на намагання довести, що трудове навчання – загальноосвітній навчальний предмет, який спрямований на реалізацію загальношкільних завдань і завдань, властивих власне трудовому навчанню. Але такі намагання не досягли бажаного результату. Ті, від кого залежала доля трудового навчання в державі (*читай*, МОН України), не бажали помітити ці намагання і погодитися з виваженими і науково обґрунтованими аргументами.

Звісно, що не всі зусилля були даремними, деякі кроки до оновлення змісту трудового навчання було зроблено, що знайшло відображення у програмі з трудового навчання 2005 року. Із запровадженням цієї програми очікувалося зняти цілий ряд питань, і в першу чергу, відійти від ремісничого характеру змісту уроків трудового навчання. Передбачалося, що реалізація змісту, покладеного в основу програми, буде реалізовуватися на основі проектно-технологічної системи. Але, на жаль при розробці програми було допущено двох суттєвих концептуальних помилок. По-перше, метод проектів чомусь став розглядатися як основа побудови всього процесу трудового навчання, а не як засіб реалізації його змісту. По-друге, конкретні розробники програми не змогли перебороти застарілі уявлення про зміст трудового навчання, і тому на нові ідеї наклався старий традиційний зміст, від якого побоялися відійти. Найгіршим наслідком цього було те, що закладний у програму зміст перевищив межі відведених на його засвоєння годин. Прикро, що через невідповідність і відсутність належного наукового супроводу і методичного забезпечення реалізація методу проектів не знайшла повсюдної підтримки вчителів. Навчальні проекти учнів зводилися до виготовлення традиційних виробів, дещо “прикрашених” атрибутами проектної діяльності (як тут не згадати проекти стільничок, стільчиків, молотків, фартушків, наволочок тощо). Чогось більш сучасного як об’єктів проектування (за невеликим винятком, коли учні залучалися до створення проектів міста майбутнього, екологічно чистого автовокзалу тощо) так і не з’явилося. Як свідчить досвід зарубіжних колег (але не з Росії), поле діяльності тут необмежене.

Значних труднощів зазнає визначення сутності трудового навчання в умовах сьогодення через невиправдану назву освітньої галузі “Технології”, на що вже неодноразово

зверталася увага. Згадана назва виявилася суттєвим гальмом у визначенні подальших напрямів розвитку трудового навчання через нерозуміння того, що запозичивши термін “технологія” в англomовному варіанті, ми так і не спромоглися зрозуміти, що в зарубіжних країнах технологію розуміють не як процес чи послідовність якогось процесу. На технологію дивляться як на процес перетворюючої діяльності людини взагалі, яка забезпечує зв’язок між людиною, суспільством і природою. Назва “Технології” провокує будувати зміст трудового навчання як сукупність технологій (*яких технологій?*). Знайомство з підручниками з технологій для загальноосвітніх навчальних закладів Росії свідчить, що вони безсистемно заповнені традиційними видами обробки матеріалів (практично так, як це і було набагато раніше).

Доречно звернути увагу ще на одну обставину. Вже давно назріло протистояння між тим, що традиційно закладено у звичний зміст трудового навчання у школі, і тим, що учні бачать навколо себе. На уроках трудового навчання їх примушують опановувати операціями і трудовими прийомами ручної обробки матеріалів, багато з яких практично вже не мають застосування у виробничій діяльності. Стрімкий прогрес технологій обробки конструкційних матеріалів привів до появи на виробництві верстатів з числовим програмним керуванням, автоматизованих ліній, оброблювальних центрів, робототехніки і багато-багато іншого. Нові конструкційні рішення в багатьох сучасних виробках приводять до суттєвої зміни традиційних підходів до використання способів обробки матеріалів. Так само і побутова діяльність. В домашніх умовах доступними стали такі інструменти, матеріали і технології їх обробки та оздоблювальних робіт, які стали недосяжними для шкільних умов. Сказане має відношення і до швейної справи, і до кулінарії. Тому все частіше помітними стають факти, коли рівень технічної обізнаності учнів за межами школи перевершує те, що їм пропонується в шкільних навчальних майстернях.

Є й моральний аспект цієї ситуації. Як би ми не переконували учнів про соціальну важливість професій токаря, фрезерувальника, слюсаря, теслі тощо, але стан матеріальної бази, на якій їх намагаються познайомити із змістом цих професій, скоріше викличе відразу до них, ніж цікавість.

Дуже часто опоненти критичної оцінки існуючої системи трудового навчання учнів відстоюють позицію, що саме така система готує учнів до майбутньої трудової діяльності. Будь яка інша діяльність не забезпечує умов для трудового навчання. Але така позиція явно застаріла. Вона є відлунням не таких вже й далеких часів, коли праця матеріальна антагоністично протиставлялася праці інтелектуальній. Не слід забувати, що ми живемо в умовах інформаційного суспільства, в якому закономірно переважає розумова праця. Мабуть не просто собі уявити, але у вартості сучасного автомобіля 70% займають знання й інтелект людини, і лише 30% вартість його виробництва.

Наведене однозначно вказує на те, що все більше загострюються суперечності між рівнем суспільного розвитку і змістом трудового навчання в загальноосвітній школі.

Звична для багатьох поколінь наших співвітчизників система трудового навчання сформувалася упродовж минулого ХХ століття в умовах побудови індустріального суспільства в тодішньому Радянському Союзі. Важко заперечити той факт, що на неї не вплинули соціально-економічні процеси, які відбувалися в тогочасному суспільстві. Теоретики цього аспекту шкільної освіти багато в чому керувалися потребами побудови індустріального суспільства, в якому були необмежені потреби в масових професіях промислового виробництва. Адже в 20–30-ті роки минулого століття в країні відбулося різке зростання попиту на кваліфікованих робітників метало- і деревообробного виробництва, будівельної галузі: верстатників (токарів, фрезерувальників, свердлувальників тощо), слюсарів (слюсарів-інструментальників, слюсарів-складальників тощо), столярів, теслярів, швачок, кухарів тощо. Це спричинило потребу вже в загальноосвітній школі готувати учнів до таких професій. Тому традиційно в 5-8 класах (пізніше, в наші часи у 5-9 класах) зміст

трудового навчання пов'язувався з промисловою сферою виробництва, яка завжди й надалі була домінуючою в державі. Так само і в 50–80-ті роки значним був попит народного господарства на масові робітничі професії. Саме в цей час державні та громадські організації тодішнього Радянського Союзу проявляли активність, щоб наблизити процес трудового навчання школярів до промислового виробництва. У відповідних партійно-урядових постановках тих часів постійно підкреслювалося, що кожний випускник загальноосвітньої школи повинен оволодіти глибокими знаннями з основ наук і трудовими навичками для праці у сфері промислового виробництва. Існуюча в тодішній країні пропаганда всіляко возвеличувала потрібні виробництву масові професії (як тут не згадати чисельні літературні твори і кінофільми тих вже тепер далеких часів). Фактично на пропаганду масових професій промислового виробництва спрямовувалася профорієнтаційна робота з учнівською молоддю.

Варто звернути увагу ще на один важливий факт, що має безпосереднє відношення до оцінки спрямування змісту трудового навчання в минулі часи – забезпеченню побутових потреб населення в тодішній державі не приділялося належного значення. Сфера надання послуг завжди була малорозвиненою. Тому і вважалося, що кожна людина повинна була забезпечувати себе у всьому самотужки: будувати житло, майструвати, ремонтувати, обшивати, не говорячи про всілякі заготування продуктів та приготування їжі. Згадаймо, скільки часу жінки, які відпрацювали на підприємстві, на полі чи в установі, повинні були проводити часу за приготуванням їжі, за вирішенням незліченних побутових потреб. Саме на таку підготовку і спрямовувався зміст трудового навчання під гучними гаслами соціалізації особистості.

Нині, як свідчать незаперечні факти, утворився розрив між нагальними потребами суспільства в трудовій підготовці школярів та розумінням його суті, між потребами особистості у трудовому навчанні та можливостями їх задоволення, між об'єктивними вимогами часу і загальним рівнем технічної освіченості та виробничої культури молодого покоління держави.

Щоб краще зрозуміти, який вектор слід обрати для визначення подальшого руху трудового навчання школярів, необхідно проаналізувати ті тенденції, що характеризують сучасне суспільство з точки зору вимог до трудових ресурсів і їх структури.

Наприкінці ХХ століття людська цивілізація перейшла до якісно нового стану, розпочала перехід до нової епохи. За останні два-три десятиліття ХХ століття відбулася низка подій, що перетворили світ: енергетична криза 70-х років, технологічна революція, електронно-комунікаційна революція. Припинення гонки озброєнь, крах соціалістичної системи, розпад СРСР, котрий болісно відобразився на всіх колишніх союзних республіках, спричинив значну деформацію політичних та економічних акцентів й інтересів у всіх регіонах світу. Всі ці події свідчать про те, що ми несподівано для себе опинилися в новій епосі. В економічному плані характерною ознакою цієї епохи став розпочатий понад 30 років тому суцільний перехід до ринкової економіки як економіки (за визначенням), орієнтованої на споживача. В умовах достатку товарів і послуг, перш за все, щоб щось виробляти, виробник повинен знайти на ринку якусь “нішу” – хто стане споживачем того чи іншого товару чи послуги завдяки їх новій властивості, новій якості чи всього разом. Це докорінно міняє всі економічні відносини в суспільстві.

У цьому новому світі суттєво змінюється і місце людини по відношенню до матеріального і духовного виробництва. Самою драматичною є динаміка злету і падіння класу промислових робітників. З часів К.Маркса частка промислових робітників у загальній чисельності зайнятого населення постійно зростала до 50-х років ХХ століття, коли вона складала понад 50% зайнятих, і вони та їх профспілки у всіх розвинутих некомуністичних країнах перетворилися в домінуючу політичну силу. Але з початку 70-х років промислові робітники (улюблені марксистами пролетарі) в умовах автоматизації виробництва, переходу на ресурсозберігаючі, безвідходні, наукомісткі технології стали різко здавати свої позиції і

нині складають всього біля 20% зайнятого населення у США та Європі, а за прогнозами на недалеке майбутнє їх частка взагалі знизиться до 5-10% робочої сили.

Аналогічні долі зазнав і клас сільськогосподарських робітників, котрі, наприклад, в США на початку ХХ століття складали понад 50% робочої сили, а нині – менше 3%, а за прогнозами через 10-15 років їх чисельність зменшиться ще вдвічі. У Турції зайнятість населення у промисловій сфері – біля 26%, у сільському господарстві біля 16%, а 58% – обслуговуюча сфера.

Таким чином, “сині комірці” із провідної економічної і політичної сили суспільства в розвинутих країнах Заходу стрімко перетворюються в нижчі верстви населення, котрі за рівнем освіти не можуть конкурувати з іншими людьми і починають створювати для суспільства певні проблеми із забезпеченням їх роботою, засобами соціального захисту тощо.

У той же час стрімко зростає інший, новий клас – клас освічених інтелектуальних службовців (“білих комірців”) або, як його інакше називають – “клас людей знання”. Це новий клас в США, Японії, ряді інших країн складає вже понад половину зайнятого населення.

В умовах постіндустріального суспільства плідно працювати стало можливим не тільки в цеху, конторі або заводському колективі. Людина може спілкуватися по електронній пошті, завантажувати будь-яку інформацію з інтернету і отримуючи стільки можливостей вільного вибору, скільки у неї не було ніколи. Важливо, що більше всього стало цінуватися не те, що можна негайно вигребти з-під землі або зрубати в лісах. Найдорожчими стали знання, інформація, тобто скарби доповнювані і поновлювані. Нафта і газ коли-небудь закінчатся, а знання не вичерпаються ніколи. Маленькі азійські гіганти, такі як Малайзія з Сінгапуром довели, що можна процвітати на сучасних технологіях, а не тільки навколо шахт і нафтових свердловин. Бідний корисними копалинами перенаселений Китай розумнішає швидше за всі країни, віднімаючи у США звання самої могутньої держави. При цьому китайці не тільки самі годують себе, але ще й вивозять чимало харчових продуктів в навколишній світ. Це повчально, тому ні Україна, ні Росія з населенням трохи меншим і ресурсами багатшими не в змозі забезпечити собі навіть продуктову незалежність і безпеку.

Колись більшовики запевняли світ, що їх революцію не зупинити, потрібно лише кілька умов для цього. Насправді ж – і без умов – нестримною стала революція промислова, що переповнює світ знаннями, що змітає кордони, що дає надію на процвітання всім, хто вміє мислити. Знання нестримне, його не можна приховати, тому що воно об'єднує світ, пропонуючи себе. Університети Америки і Європи переповнені китайськими студентами. Казахстан виділяє величезні кошти на навчання своїх громадян за кордоном окремим рядком в бюджеті.

Все наведене дає підстави передбачити, що в недалекому майбутньому освіта буде змінюватися швидше, ніж за триста з лишнім років, що пройшли з моменту появи книгодрукування. Суспільство, в якому знання стають капіталом і головним ресурсом економіки, поставить нові і жорсткі вимоги до загальноосвітньої школи.

Є ще одна обставина, яку не можна не обминати увагою. Вона пов'язана з кризовим станом матеріальної бази, необхідної для реалізації традиційного змісту трудового навчання – тобто навчальних майстерень і кабінетів. Близько 80% загальноосвітніх навчальних закладів України такої бази на сьогодні не мають. Наявна база теж далека від досконалості: вона фізично й морально застаріла. Внаслідок цього часто-густо уроки трудового навчання перетворюються у що завгодно, але не в уроки трудового навчання. Сподіватися, що в недалекому майбутньому повернуться часи, коли для шкільних навчальних майстерень буде постачатися потрібне устаткування, марно. Тобто стан матеріальної бази для реалізації традиційного змісту трудового навчання ставить загальноосвітні навчальні заклади в нерівні умови.

Таким чином на часі подумати про переорієнтацію та оновлення змісту трудового

навчання відповідно до вимог суспільного прогресу. Важливо, щоб це не звелось до поспішних незначних косметичних змін та до намагань необґрунтовано запозичити чужий досвід (як це відбувалося на попередніх етапах творення стандартів).

Отже, виникає потреба знайти такий підхід до визначення змісту трудового навчання школярів, котрий би якнайповніше відповідав потребам розвитку суспільства в даний час, ставив всі загальноосвітні навчальні заклади в однакові умови для його реалізації, зважаючи на суттєві відмінності в наявній матеріальній базі.

Тривалі міркування дали підстави зрозуміти, що методологічною основою визначення спрямування сучасного змісту трудового навчання повинно стати філософське пояснення буття людини. За цим визначенням буття людини визначають чотири компоненти – природа, сама людина, суспільство і *виробництво*.

Закон України “Про загальну середню освіту” у статті 3 визначає, що “загальна середня освіта являє собою процес оволодіння систематизованими знаннями про природу, людину, суспільство, культуру та *виробництво* засобами пізнавальної і практичної діяльності, результатом якого є інтелектуальний, соціальний і фізичний розвиток особистості, що є основою подальшої освіти і трудової діяльності”.

Немає підстав зайвий раз пояснювати і переконувати, що на засвоєння знань про виробництво і повинен бути спрямований зміст трудового навчання. Метою вивчення такого змісту повинно стати засвоєння знань про: зв'язки між виробництвом, суспільством і природою, визначення місця людини у цих зв'язках; перспективи і наслідки виробничої діяльності людини; вплив виробничої діяльності на людину, суспільство і природу. Причому, як це зазначається в Законі, систематизованих знань, які повинні розкривати цілісне уявлення про сучасну виробничу діяльність людини, а не лише про окремі способи обробки матеріалів.

Змістовими лініями нового спрямування змісту трудового навчання повинні стати:

- виробництво як основа забезпечення життєвих потреб людини;
- роль і місце людини у сучасному виробництві;
- техніка як матеріальний засіб виробничої діяльності;
- технологічні основи виробництва;
- економічні основи виробництва;
- дизайн у сучасному виробництві;
- екологічні проблеми сучасного виробництва.

Нове бачення змісту трудового навчання має бути реалізоване таким чином. Навчальний предмет у 5-9 класах повинен мати інваріанту і варіативну частини.

Інваріантна частина спрямована на розкриття теоретичних відомостей, що розкривають специфіку кожної із зазначених змістових ліній. Структура змісту інваріантної частини може бути лінійно-концентричною. Тобто у кожному класі від 5 до 9 послідовно, приблизно у такому порядку, як це зазначено вище, розкривається кожна із запропонованих змістових ліній відповідно до рівня навчально-пізнавальних можливостей учнів конкретного класу. У кожному наступному класі зміст відповідної змістової лінії розширюється і поглиблюється.

У варіативній частині відбувається закріплення теоретичних відомостей. Варіативна частина може бути різноплановою. Кількість варіантів може бути необмеженою – обробка найпростіших матеріалів (паперу, картону, пластмас), традиційні види обробки матеріалів (деревина, метал, тканини), кулінарія, художня обробка матеріалів, українські народні ремесла, різні види проектної і дизайнерської діяльності, вирощування рослин, вирощування тварин, інформаційні послуги і багато-багато іншого. Відповідний варіант обирається загальноосвітнім навчальним закладом залежно від наявної в ньому матеріальної бази, традицій регіону, уподобань вчителя й учнів тощо.

Наявність варіативної частини залишає можливість залучати учнів до практичної діяльності, спрямованої на їх фізичний і розумовий розвиток. Звісно, що ця діяльність

повинна ґрунтуватися на доцільно виправданих (декількох у їх розумному поєднанні при домінуючій ролі проектно-технологічної) системах трудового навчання. В методичних підходах до реалізації змісту окремих варіантів варіативної частини цілком закономірно можуть знайти своє місце ті добрі традиції, досвід і надбання, котрі накопичилися упродовж багатьох років у багатьох досвідчених вчителів і стали надбанням передового педагогічного досвіду.

Запропонований підхід дасть можливість відмовитися від жорстких вимог мати у всіх загальноосвітніх навчальних закладах традиційні типові навчальні майстерні або кабінети. Тобто загальноосвітній навчальний заклад може обрати той варіант трудового навчання, коли потреба у таких майстернях відсутня. Крім того, замість майстерень у школі може бути створена, наприклад, лабораторія дизайну чи кабінет культури харчування, проектна чи художня майстерня у сучасному розумінні цього поняття тощо.

Наведені пропозиції є результатом тривалих роздумів і дискусій. Вони не претендують на єдиний варіант, за яким напрямом слід надалі розвивати трудове навчання українських школярів.

Є ще один вкрай важливий аспект розглянутої вище проблеми. Невизначеність спрямування трудового навчання школярів дестабілізує підходи до визначення змісту підготовки відповідного вчителя. В умовах цієї невизначеності підготовка вчителя відбувається без будь-якої орієнтації на потреби школи, зовсім не враховуються ті зміни, що поступово і неухильно відбуваються у спрямуванні трудового навчання школярів. Тобто утворюється замкнене коло: не визначившись із спрямуванням трудового навчання в школі, ми не можемо визначитись із підготовкою вчителя і, навпаки, існуюча підготовка вчителя не орієнтується на ті зміни, що мають відбуватися в загальноосвітній школі. Такий вчитель не має майбутнього.

Вже досить тривалий час серед науковців України точаться гострі дискусії стосовно змісту і структури підготовки вчителя трудового навчання. Є сподівання, що поява оновленого варіанту освітньо-професійної програми дасть підстави поставити крапку певним протистоянням, подолати існуючі стереотипи і небажання бачити незворотні зміни в підходах до трудового навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладах, які безпосередньо мають знайти відображення у підготовці вчителя.

Сидоренко В. К. Как преодолеть несоответствие между традиционными подходами к трудовому обучению школьников и потребностями общественного развития.

Статья освещает роль и место трудового обучения в Украине. Проведен исторический анализ тенденций, которые характеризуют современное общество с точки зрения требований к трудовым ресурсам и их структуре. В статье затрагиваются вопросы терминологии, содержания и организации уроков трудового обучения в общеобразовательном учебном заведении.

Ключевые слова: общество, производство, деятельность, метод проектов, трудовое обучение.

Sidorenko V. K. How to overcome disparity between traditional approaches to the labour studies of schoolboys and necessities of community development.

The article lights up a role and place of the labour teaching in Ukraine. The historical analysis of tendencies which characterize modern society from the point of requirements to the labour resources and their structure is conducted. Questions of terminology, content and organization of lessons of the labour teaching in comprehensive school are affected in the article.

Keywords: society, production, activity, method of projects, labour teaching.